

Vakantie 2014- In de voetsporen van Bach

Vakantiekeus

Dit jaar kreeg ik voor vaderdag twee boeken: La Superba- een roman die zich afspeelt in Genua- en een biografie over mijn favoriete componist Johann Sebastian Bach. Twee jaar geleden waren we met vakantie in Genua geweest. Hoewel de kennismaking oppervlakkig was, lag het niet voor de hand om daar opnieuw naartoe te gaan. We besloten in het oosten van Duitsland te kamperen en de voetsporen van Bach, zij het niet al te letterlijk, te volgen.

Een uitgekookte heilige

We zetten onze tent op in Rotenburg aan de Fulda (niet te verwarren met zijn veel mooiere bijnaamgenoot Rothenburg ob der Tauber). Van daaruit bezochten we Fulda, Kassel en Eisenach.

In het klooster van Fulda ligt Bonifatius begraven. Ik heb me vaak afgevraagd hoe ze zo'n lijk vervoerden. Van Dokkum, waar de heilige vermoord werd, naar Fulda is een ongelofelijk eind en met de toenmalige transportmiddelen was het geen geringe opgave om het lichaam op de gewenste plaats te brengen. Bovendien gaat het karkas heel erg stinken. Onlangs las ik welke oplossing men daarvoor had gevonden. Het lijk werd gekookt en als het voldoende gaar was, viel het vlees van de botten en hield men slechts het gebeente over. Daarmee kon men sjouwen van hot naar her. Dat is ook met Bonifatius gebeurd. Eerst werd hij bijgezet in het Engelse Exeter. Later werd hij op last van de paus verplaatst naar Fulda. Erg stijlvol is het er niet. Het praalgraf staat niet in een oud Romaans kerkje, maar in een opgesmukt barok bouwwerk.

Het praalgraf van Bonifatius in Fulda

Wie wint, gaat vrijuit

Het bezoek aan Kassel was een teleurstelling. Toen Bach de plaats drie eeuwen geleden bezocht, moet het een fraaie stad zijn geweest. De oorlog heeft hier diepe wonden geslagen. Vrijwel de hele stad is door de Geallieerden in puin gegooid. Daarbij werden brandbommen gebruikt. Het militaire nut van deze verwoesting is totaal onduidelijk. In Neurenberg zijn (terecht) de Duitse oorlogsmisdadigers berecht, maar de bevelhebbers van de andere partijen gingen vrijuit. Ze hadden gewonnen en werden dus als helden vereerd. Duitse steden als Kassel, Hannover, Dusseldorf, Hamburg en vele andere hebben hun hart verloren. Men heeft wel veel gedaan om de oude luister door restauraties te herstellen.

Luthers helhond

Een bezoek aan Eisenach is de moeite waard. Twee van de boegbeelden van de West-Europese (protestantse) beschaving hebben er gewoond: Luther en Bach. Bach verbleef er tot zijn negende jaar. Toen werd hij wees en verhuisde naar zijn oudste broer in Ohrdruf. We bezochten het Bachhuis, maar toen ik 's avonds zijn biografie las, stond daar dat het misleiding was. Het huis is pas later gebouwd, maar het wordt jaarlijks door veel toeristen bezocht en levert dus veel pecunia op.

Even buiten Eisenach staat een indrukwekkende kasteel; de Wartburg. Luther heeft er een paar jaar doorgebracht. Toen hij terugkwam van de Rijksdag te Worms, werd hij door een bevriende edele, die

voor Luthers leven vreesde, ontvoerd en tijdelijk in het grote kasteel ondergebracht. Luther had een hectische tijd meegemaakt. Hij verkeerde kennelijk in een psychose en ontwaarde overal de duivel. Om hem wat ontspanning te gunnen, hadden vrienden een hondje naar zijn cel gebracht. Luther kwam binnen en schrok geweldig: dat was de duivel! Hij pakte het dier op en gooide het uit het raam. Ik heb de situatie ter plaatse in ogenschouw genomen. Geen hond die dat overleeft!

De Wartburg bij Eisenach

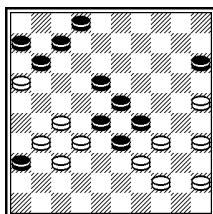
Luther is over zijn depressie heen gekomen. Hij maakte zich verdienstelijk door het Nieuwe Testament van de Bijbel uit het Grieks in de landstaal te vertalen.

Leens wohltemperierte Klavier

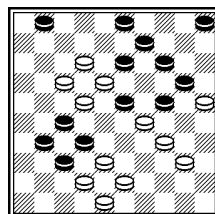
De damproblemen die ik in de vakantie maakte, stonden ook in het teken van Bach. Ooit maakte de grootste componist aller tijden een cyclus van 24 werken voor klavecimbel. Een toetsinstrument kent een toonladder met twaalf toetsen: zeven witte en vijf zwarte. Bach maakte een serie composities in alle twaalf toonsoorten en gebruikte daarbij zowel de majeur- als de mineurzetting. Zo kwam hij aan 24 werken. Toen ik het probleem van het eerste diagram (thuis) had gevonden, kwam ik op het idee om een vergelijkbare cyclus te maken. In alle problemen staat er een witte dam op de diagonaal 1-45. Er staat een zwart stuk op 35 en een tweede zwart stuk op een veld van waaruit hij, door een offer, de witte dam van zijn diagonaal kan dwingen. De oplossing eindigt na het offer in de opsluiting 45/(50). Ik begon met een dam op 7 en ben vervolgens, net als bij een toonladder, alle velden langs gegaan, tot veld 45. Om begrijpelijke redenen kwamen de velden 1 en 40 niet in aanmerking.

Bij deze serie legde ik mezelf beperkingen op: de twee zwarte motiefstukken moesten een functie vervullen en de witte dam moest twee bewegingen maken. Dat maakte de opdracht extra lastig.

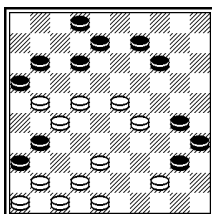
1. 23-6

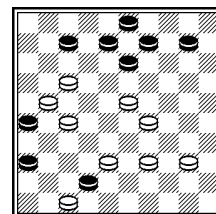
2. 30-6

3. 30-6

4. 1-7

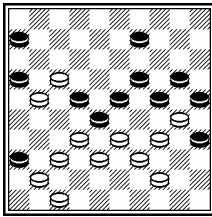
Preludium

1. Thuis, 23 juni. 25-20 (29x49) 45-40 (keus) 40-34 (keus) 35-30 (24x35) 34-29 (23x34) 32x1 (49x21) 1x49 (36x27) 16x7 (2x11) 37-32 (27x38) 49x7. **Motief 6,35/ (7)** Thema: 1x49x7. Schijf 35 wordt gebracht, 6 doet geen dienst, maar hij verhoogt het effect. Met een schijf op 7 is er geen ander scherp motief mogelijk. De beperkingen legde ik mezelf pas vanaf probleem 3 op, vandaar dat 1 en 2 niet helemaal aan de opgave voldoen. Dit probleem heeft echter wel voldoende kwaliteit om in de serie te worden opgenomen. Het is het uitgangspunt voor de rest van de cyclus geworden.

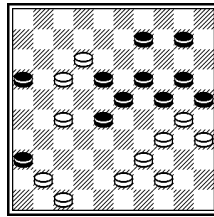
Zeven problemen uit Rotenburg

2. 12-8 (3x21A) 38-33 (23x12) 43-39 (27x18) 48-43 (37x48) 33-28 (24x35) 28x10 (48x30) 25x3 (5x14) 3x12. A(23x21) 8x30 (27x18) 38x36 (bv. 21-26) 42x31 (26x37) 29-24 (20x29) 34x23 + **Motief 1,35/ (12)** Thema 3x12. Schijf 35 wordt gebracht. 1 is stopschijf op afstand. Er wordt geen tweede beweging met de witte dam gemaakt, maar het slagsysteem na 33-28 is attractief genoeg.
3. 38-33 (40x49) 42-37 (31x42) 47x38 (49x19) 29-24 (36x47) 24x4 (47x15) 48-42 (15x47) 46-41 (47x36) 22-18 (36x b.v. 13) 4x7 (16x27) 7x12. **Motief 2,35/ (12)**. Thema 4x7x12. 2 en 35 zijn steunschijven. Er worden twee zwarte dammen onschadelijk gemaakt. Het witte stuk op 29 sluipt via 24 naar 4, voordat het geweld van de zwarte dam op 47 losbarst. Een van de betere problemen.
4. 17-11 (42x35) 11x2 (26x17) 47-41 (36x47) 23-18 (13x31) 2x15 (47x bv. 24) 15x12. **Motief 3,35/ (12)**. Thema 2x15x12. 3 doet dienst als stopschijf op afstand; 35 wordt gebracht. In klein bestek kent dit probleem toch veel beweging.

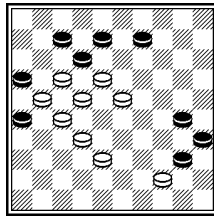
5. 2-7

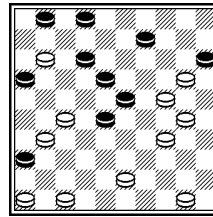
6. 2-7

7. 3-7

8. 3-7

5. 17-11 (6x26) 47-42 (36x47) 33-29 (24x33) 38x27 (47x49) 32x3 (25x43) 3x48 (49x21) 37-31 (26x37) 48x12. **Motief 16,35/ (12)**. Thema 3x48x12. 16 en 35 zijn resp. stop- en steunschijf. De zet 33-29 blijkt heel wat los te maken. Ondanks ernstige verdenkingen blijkt de stand niet bijoplosbaar.
6. 43-38 (18x7) 47-42 (36x47) 38-32 (47x49) 17-11 (25x43) 11x2 (28x37) 35-30 (24x35) 2x26 (49x21) 26x12. **Motief 16,35/ (12)**. Thema 2x26x12. 35 wordt gebracht en 16 is stopschijf. In de stand waarin 12 al is doorgebroken, lijkt (13-18) zo gek nog niet. 21(27)8 en niet te vergeten 11 lijken echter dubieus.
7. 23-19 (12x14) 17-11 (26x37) 11x4 (40x49) 4-9 (49x21) 9x12. **Motief 16,35/ (12)**. Thema 4-9x12. Een zetting die eenvoudig oogt, maar toch een paar meerslagen en zelfs een plakker bevat.
8. 11-7 (2x11) 47-41 (36x47) 46-41 (47x36) 27-21 (36x49) 50-44 (49x29) 24x4 (15x35) 4-10 (16x27) 10x18. **Motief 1,35/ (18)**. Thema 4-10x12. Schijf 35 wordt gebracht en 1 is steunschijf. De eerste zet heb ik toegevoegd om schijf 1 een functie te geven. Wit staat nu een schijf voor, maar volgens de damprogramma's Kingsrow en Truus is dat niet voldoende voor een positionele winst met 11-6(2-7!)

Met dank aan de docent

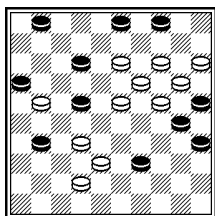
De Dom van Naumburg

“Ga je met vakantie naar het oosten van Duitsland? Dan moet je de Dom van Naumburg eens gaan bekijken. Dat is een van de mooiste kerken van het land.” Mijn docent van de Open Universiteit gaf een uitstekend advies. Ik kende Naumburg niet; het bezoek was de moeite waard. Toen ik de Dom met het fraaie uiterlijk en het prachtige interieur zag, dacht ik dat het de mooiste protestantse kerk moest zijn, die ik ooit had gezien. Maar we hadden de Munster van Bad Doberan nog niet bezocht... Ook Bach is ooit in Naumburg geweest, maar de stad is vooral bekend geworden als woonplaats van de filosoof Nietzsche. “Heb jij als Christen geen grote moeite met Nietzsche?” vroeg een vriend mij. Ik vind de ideeën van hem verwerpelijk, maar bewonder zijn prachtige stijl. “God is dood”, legde hij een van de hoofdpersonen in ‘Also sprach Zarathustra’ in de mond. Het Opperwezen noch zijn gelovigen zullen daarvan erg onder de indruk zijn. Veel ernstiger vind ik de uitspraken over de Übermensch en het Herrenvolk, die al dan niet verkeerd geïnterpreteerd, later door de nazi’s zijn geannexeerd.

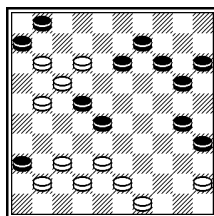
Vanuit onze camping in Bad Kösen bezochten we niet alleen Naumburg, maar ook Weimar, Leipzig, Halle en Jena. In Weimar beleefde Bach een paar van zijn ongelukkigste jaren. Het is nauwelijks voor te stellen dat hij in deze vrolijk uitzierende stad een van zijn meest trieste cantates heeft geschreven. Wie de opening van BWV 12: ‘Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen’ heeft gehoord, beseft welk een groot verdriet Bach in zijn leven heeft ondervonden. Op 9-jarige leeftijd verloor hij zijn beide ouders en hij heeft in zijn leven zijn eerste vrouw en twaalf kinderen ten grave moeten dragen. In Weimar kende hij ook een andere grote teleurstelling: hij werd er ontslagen. Zijn opdrachtgevers hadden een ander idee over muziek. Bach was er de man niet naar om moeilijkheden uit te praten. Hij was erg nukkig, vooral als hij zich onbegrepen voelde in zijn kunst. Leipzig is de stad waar Bach het meest furore heeft gemaakt. Hij componeerde er twee cyclussen van 52 cantates en twee passies: de Matthäus en de Johannes-passion. Hij stierf er op 65-jarige leeftijd.

In Bad Kösen maakte ik vijf problemen. Probleem 10 is een revisie die ik thuis maakte van een bijoplosbare zetting.

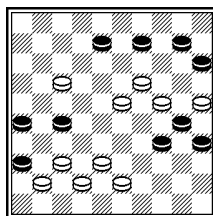
9. 4-7

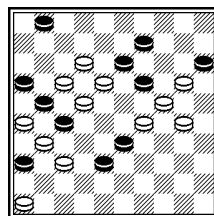
10. 26-7

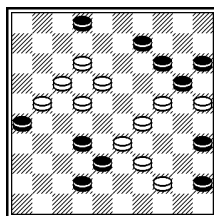
11. 7-7

12. 8-7

13. 9-7

9. 42-37 (31x33) 23-18 (16x38) 18x7 (1x12) 13-9 (4x13) 19x28 (30x10) 15x4 (25x14A) 4-9 (33x22) 9x18. A(33x22) 4x34, 34-45 met winst. **Motief 3,35/ (18)**. Thema 4-9x18. 3 en 35 zijn allebei steunschijf. Het is opmerkelijk dat 4-9 het enige winnende tempo is.
10. Thuis gemaakt. 49-44 (36x47) 12-7 (1x12) 17x10 (6x26) 38-33 (47x40) 45x3 (keus) 37-31 (keus) 3-25 (keus) 25x18. **Motief 4,35/ (18)**. Thema 3-25x18. Schijf 4 wordt gebracht en 35 is stopschijf.
11. 25-20 (36x47) 38-32 (47x21) 19-13 (27x49) 13x2 (30x19) 2x16 (15x24) 37-32 (49x bv. 21) 16x18 **Motief 26,35/ (18)**. Thema 2x16x18. Schijf 26 is stopschijf, 35 steunschijf. Twee zwarte dammen mengen zich in de strijd. De eerste dam maakt een niet alledaagse slag naar 21. Er is veel beweging
12. 46-41 (36x47) 17-11 (keus) 26x17 (keus) 37-32 (38x27) 29x38 (47x29) 22x31 (13x11) 24x4 (15x35) 4-10 (keus) 10-15 (keus) 15x23. **Motief 1,35/ (23)**. Thema 4-10-15x23 met maar liefst drie dambewegingen. Schijf 1 is steunschijf; 35 wordt gebracht. Het kostte heel wat moeite om een slagsysteem te vinden waaraan schijf 1 actief deelnam. Het eindresultaat mag m.i. getoond worden.
13. 12-8 (2x13) 44-40 (45x12) 17x10 (26x28) 25x3 (38x20) 3x25 (15x4) 39-33 (28x39) 25x23. **Motief 4,35/ (23)**. Thema 3x25x23. Schijf 4 wordt gebracht; 35 doet eigenlijk geen dienst, maar

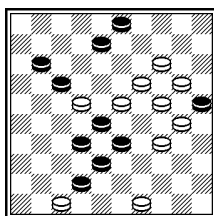
levert een aardig effect in het totale plaatje. Ook dit thema was moeilijk te realiseren. Ondanks een ruige aanvangsstand, was ik zeer tevreden met het eindresultaat.

Potsdam en Berlijn

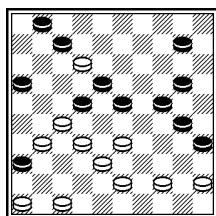
Eigenlijk was het de bedoeling om oostwaarts te trekken naar Dresden. De tropische temperaturen in dat deel van Duitsland noopten ons om voor noordelijker regionen te kiezen en gematigder streken op te zoeken. Een bezoek aan Berlijn leek ons interessant en we kozen ons domicilie op een camping in Potsdam. Berlijn is een interessante stad. Jammer dat het origineel verdwenen is. Voor ouderen, zoals mijn vrouw en ik, is een rondrit met een toeristische bus de meest ideale vorm om de stad te zien. We kwamen er toen de voetbalsupporters feest vierden in verband met het behalen van het wereldkampioenschap. Opvallend hoe gedisciplineerd alles er toe ging. Als Nederland de titel had behaald, dan waren er heel wat ruiten gesneuveld en misschien zelfs auto's in brand gestoken.

In Potsdam ontstonden vijf problemen: een ervan (nummer 15) moest thuis in de revisie.

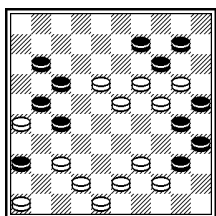
14. 12-7

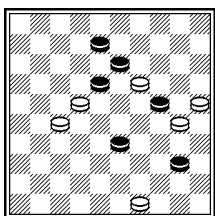
15. 25-7

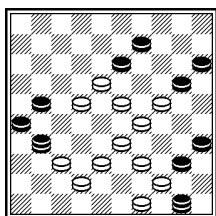
16. 16-7

17. 17-7

18. 18-7

14. 14-9 (keus, bv. 25x14) 19x9 (3x5) 34-29 (28x19) 24x2 (33x35) 2x16 (17x28) 49-43 (38x49) 47x27 (49x21) 16x23. **Motief 5,35/ (23)**. Thema 2x16x23. Beide zwarte motiefstukken worden gebracht. Het moeilijke thema leidde helaas tot een onnatuurlijke aanvangsstand. Qua technische prestatie lijkt het me echter zeer aanvaardbaar.

15. Thuis gemaakt. 47-41 (36x47) 46-41 (47x36) 33-29 (24x42) 43-38 (42x33) 27-21 (36x40) 45x5 (16x27) 5x2 over 22 (18x7) 2x29. **Motief 1,35/ (29)**. Thema 5x2x29. De motiefstukken 1 en 35 zijn resp. steunschijf en stopschijf. In de aanvangsstand leidt 12-8 niet tot winst. Zwart antwoordt met (16-21,36x27 en 7-11)

16. 43-38 (40x49)39-34 (49x41) 46x37 (30x39) 48-43 (39x48) 37-31 (48x37) 31x22 (17x28) 23x41 (14x12) 26x6 (keus) 6-1 (keus) 1x15 (47x20) 1x29. **Motief 14,35/ (29)**. Thema 1x15x29. Schijf 14 wordt gebracht en 35 is steunschijf. Dit probleem is misschien wel de mooiste van de hele serie. Na 37-31 kan de toeschouwer genieten van een partij zwerkbalk (Wat heeft de vertaler van Harry Potter prachtige termen bedacht: vaak nog mooier dan het Engelse origineel!)

Potsdam: ceci n'est pas un château

Ceci n'est pas un problème

In 1928 maakte de Belgische schilder René Magritte een schilderij van een pijp. Hij gaf het de titel mee: Ceci n'est pas une pipe (Dit is geen pijp). En inderdaad: het was geen pijp, maar een schilderij ervan. In Potsdam is er een bonte verzameling van kastelen te vinden. Toen een van de monumentale gebouwen gerestaureerd moest worden en de bevolking klaagde over de hoge kosten, voorzag men de

voorgevel van de spreuk ; Ceci n'est pas un château (dit is geen kasteel). Op de dag dat ik deze spreuk las, maakte ik het probleem van diagram 17. Meteen wist ik het motto voor deze creatie: ceci n'est pas un problème.

17. 25-20 (keus, bv. 24x15) 49-44 (13x35) 22x2 (40x49) 2-16 (49x21) 16x29. **Motief 15,35/ (29).**

Thema 2-16x29. Beide zwarte motiefstukken worden gebracht. Wat is er mis met dit probleempje? Alles functioneert zoals het zou moeten. Kijk naar de aanvangsstand: dat afschuwelijke uiterlijk. Zo wil je er als probleem niet bijlopen. Ik heb verschillende andere mogelijkheden geprobeerd, maar kwam steeds weer op deze stand uit. Totdat ik probleem 18 ontdekte.

18. Gemaakt in Börgerende. Wat volgorde van ontstaan betreft, komt hij eigenlijk na probleem 19.

49-43 (40x49) 37-32 (31x48) 33-28 (bv. 50x42) 43-39 (48x19) 23x3 (bv. 49x27) 3x25 (42x20A) 22x31 (13x33) 25x3 (26x37) 3x29. A (47x24) 33x31(13x33) en nu zou het leuk zijn geweest als wit alleen met 25-30 en 30x29, nu langs een andere weg, tot hetzelfde motief zou komen. Helaas wint in deze variant ook 25-20. Dat maakt het probleem niet waardeloos: de hoofdvariant is correct, maar het is wel jammer. **Motief 15,35/ (29).** Thema 3x25-3x29. Drie dambewegingen.

Er zijn problemisten die problemen met dammen in de aanvangsstand vermijden. In de partij proberen ze zo snel mogelijk een dam te halen, maar in composities gaan ze dat uit de weg. Dat is de reden waarom ik in het vakblad De Problemist (al gedurende vele jaren) een rubriek redigeer waarin Dam-problemen (problemen met dammen in de aanvangsstand) worden geplaatst. Er is daarin zoveel moois mogelijk.

Naar het noorden

De hoge temperaturen in Duitsland noopten ons om nog verder naar het noorden uit te wijken. De Oostzeekust bood uitzicht op een gematigder klimaat. Daarmee traden we niet langer in de voetsporen van Bach, want in Rostock is hij nooit geweest. Toch is Bach een paar keer in het noorden van Duitsland gesignaleerd. Hij was in Hamburg en verbleef zelfs een paar maanden in Lübeck. Daar kreeg hij onderricht van de bekende organist en componist Dietrich Buxtehude. Een aantal jaren later, toen Buxtehude te kennen had gegeven dat hij zijn baan wilde opzeggen en een opvolger zocht, gingen Bach en zijn collega Mattheson solliciteren. Al spoedig kwam de aap uit de mouw: wie de baan ambieerde, moest de dochter van Buxtehude tot zijn vrouw nemen.

De baan was heel aantrekkelijk; de dochter blijkbaar niet. Beide jonge organisten namen de uitdaging niet aan.

De inwoners van Rostock vertelden me dat hun stad de mooiste van Noord-Duitsland was. Het is inderdaad heel schilderachtig, vooral het (kleine) centrum, maar ik sla Lübeck toch hoger aan.

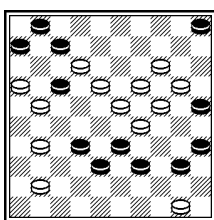
Het centrum van Rostock

Wie ooit in de omgeving van Rostock komt, moet de Münster van Bad Doberan eens bezoeken. Dat gebouw is een grote omweg waard. Toevallig ontdekten we op onze zwerftocht dit kroonjuweel van de baksteengotiek. We besloten er op zondag de kerkdienst te bezoeken. Dit is ongetwijfeld een van de mooiste protestantse kerken van Europa.

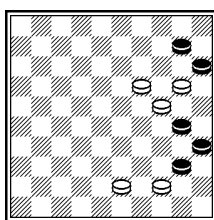

Interieur van de Munster in Bad Doberan

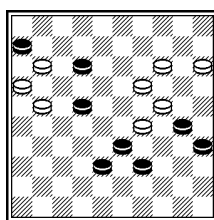
19. 16-7.Potsdam

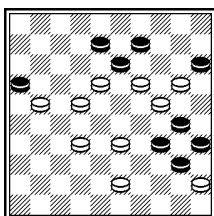
20. 17-7

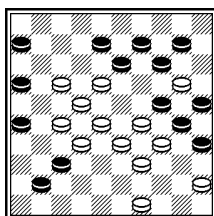
21. 20-7

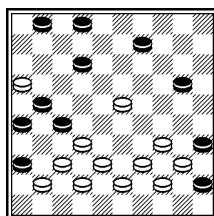
22. 20-7

23. 18-7

24. 19-7

Op de camping in Börgerende ontstonden de problemen 20 t/m 24. Nummer 19 dateert nog van ons verblijf in Potsdam. De problemen staan niet helemaal op chronologische, maar wel op thematische volgorde.

- 19.** 18-13 (17x46) 50-45 (7x9) 45x43 (38x49) 29x27 (49x21) 14x3 (25x14) 19x10 (46x30) 3x26 (5x14) 16-11 (6x17) 26x34. **Motief 1,35/ (34)**. Thema 3x26x34. Schijf 35 is stopschijf en 1 is steunschijf. De zwarte stukken 9 en 21 blijven langdurig 'in de lucht hangen'. Arie van der Stoep schreef ooit, dat hij daaraan een goede problemist herkende. Ik doe mijn best!
- 20.** 19-14 (40x38) 14x5 (30x19) 5x43 (15x24) 43-34. **Motief 24,35/ (34)**. Thema 5x43-34. Een superkleintje. Wat is het verschil tussen nummer 17, waar ik schamper over sprak, en deze miniatuur? De technische prestatie is in 17 misschien wel groter, maar ik word duizelig van het afstotelijke 'zebrapad'. Nummer 20 oogt prettig.
- 21.** 21-17 (12x21) 16x18 (6x17) 18-12 (17x8) 19-13 (8x10 gedwongen) 15x4 (30x39) 4-10 (33x24) 10x34. **Motief 24,35/ (34)**. Thema 4-10x34. Schijf 24 wordt gebracht en 35 is steunschijf. Er wordt een dwangslag in de oplossing verwerkt, maar dat gaat ten koste van de aanvangsstand.
- 22.** 18-12 (8x47) 19x8 (16x38) 8-3 (30x19) 3x25 (15x24) 45x34 (48x30) 25x34. **Motief 24,35/ (34)**. Thema 3x25x34. Schijf 24 wordt gebracht en 35 is steunschijf. Opnieuw een bewerking op hetzelfde motief, maar nu met een heel ander thema. Wit bereikt de damlijn op kousenvoeten, maar laat zich daarna voluit zien.
- 23.** 27-21 (16x38) 33x31 (24x44) 49x40 (keus) 20-15 (keus) 15x4 (keus) 45-40 (44x35) 17-12 (8x17) 22x11 (13x33) 4x20, over 41 (6x17) 20x34. **Motief 25,35/ (34)**. Thema 4x20x34. Schijf 25 is steunstuk. 35 wordt (gehaald en) gebracht. De zwarte stukken 37 en 41 staan er wat verweesd bij. Het was wel mogelijk die stukken op hun plaats te brengen, maar dan kon ik een van mijn doelstellingen (het dienst doen van beide motiefschijven) niet verwezenlijken.

24. 37-31 (26x19) 38-32 (36x49) 16-11 (27x38) 39-33 (38x29) 34x3 (45x34) 3x16 (49x40) 11-7 (2x11) 16x45. **Motief 1,35/ (45)**. Thema 3x16x45. 1 is stopschijf, 35 steunschijf. De oppervlakkige toeschouwer zal niet beseffen hoeveel moeite het verwerklijken van de thema's heeft gekost. Bij dit probleem wil ik dat nog even apart vermelden. Het kostte zeer veel hoofdbreken om schijf 1 dienst te laten doen. Voor mij was er één troost: voor Bach was het soms ook erg moeilijk om zijn ideeën te realiseren.

De serie was compleet. Op de terugweg gingen we nog naar een camping in Hamburg. Een mooie, indrukwekkende stad, maar het hart is eruit gebombardeerd. Ze heeft wel allure, maar weinig sfeer. Of dat de reden was, waarom het me niet lukte om in Hamburg nog een probleem op het bord te krijgen, weet ik niet. Een ding moet me nog van het hart: toen in 1945 de oorlog was beëindigd, kreeg ik van mijn ouders en van anderen te horen dat de Duitsers de verschrikkelijkste mensen op aarde waren. Ik heb inmiddels, en nu weer, ervaren dat Duitsland een prachtig vakantieerland is en dat de meeste Duitsers vriendelijk, behulpzaam en hoffelijk zijn. Het zijn net Nederlanders (niet de hooligans)!

De haven van Hamburg